

Małgorzata Wilczkiewicz

Zamek w Gaillon - problemy konserwatorskie związane z jego adaptacją dla współczesności

Ochrona Zabytków 46/1 (180), 68-73

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

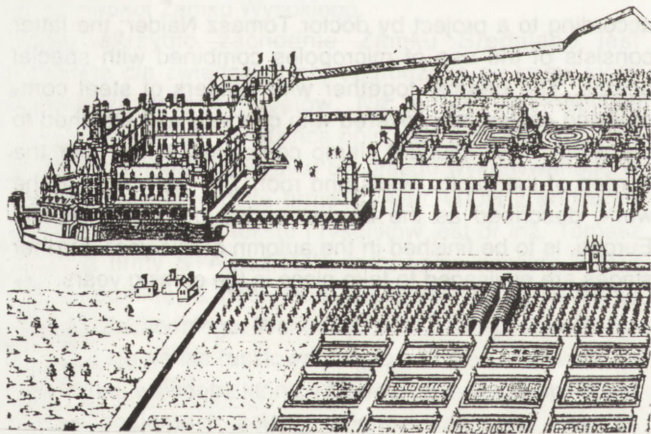
ZAMEK W GAILLON — PROBLEMY KONSERWATORSKIE ZWIĄZANE Z JEGO ADAPTACJĄ DLA WSPÓŁCZESNOŚCI

Położenie i historia obiektu

„Wszyscy, którzy kochają ten zamek, łączą wysiłki aby odtworzyć to przyjemne miejsce. Zniszczenia są ogromne. To miejsce straciło duszę. Czy odzyska ją jeszcze?”

Tak zaczyna się praca magisterska Elisabeth Chirol poświęcona zamkowi w Gaillon, opublikowana w 1952 roku. Zamek ten położony na płaskowyżu otoczonym meandrem Sekwany wznoszącym się ponad miastem Gaillon (Haute Normandie) w odległości około 150 km od Paryża został zbudowany około roku 1500 w stylu renesansu. Dotrwał on do naszych czasów w zdewastowanym stanie.

Zbudowany na polecenie kardynała George d'Amboise zamek stanowił zespół budynków zgrupowanych wokół dziedzińca z wyodrębnionym pawilonem wejściowym, wyróżniającym się wysokim, charakterystycznym dachem.

1. Gaillon — renesansowy zamek i ogrody włoskie, rycina Androuet de Cerceau

1. Gaillon — Renaissance castle and Italian gardens, illustration by Androuet de Cerceau

Od strony południowej zamek był otoczony fosą — wjazd na dziedzińiec był możliwy przez most zwodzony i bramę główną pawilonu wejściowego. Od zachodu znajdowała się kaplica zamkowa oraz galeria arkadowa z widokiem na Sekwanę. Częścią założenia pałacowego jest park oraz wspaniałe ogrody — ogród Lydieu (1502-1507), ogród Haute¹ z fontanną i labiryntem oraz ogród Bas¹, z którego pozostały tylko ślady alei.

W okresie późniejszym w głębi podwórza pojawił się budy-

nek klasycystyczny, zwany pawilonem Colbert, twórcą którego był Jules Hardouin-Mansart². Budynek ten, zamykający podwórze od strony północnej charakteryzował się tym, iż niwelował różnicę między podwórzem a ogrodem Haute (parter budynku był otwarty na podwórze, natomiast poziom I piętra był dostępny od strony ogrodu). Zmieniający kolejnych właścicieli, dewastowany przez pokolenia, niewłaściwie użytkowany i konserwowany dotrwał do naszych czasów jako relikw, przedstawiający żalosne szczątki tego, co historycy sztuki uznają za pierwsze pojawienie się w Normandii nowego stylu — renesansu.

Fragmenty elementów architektonicznych, ocalałe po rewolucji³ zostały zdeponowane w Paryżu w École des Beaux-Arts. Elementy drewniane, takie jak np. stalle z kościoła zostały zdeponowane w kościele Saint-Denis⁴. Niektóre rzeźby po zakonserwowaniu znalazły się w Luwrze. Zamek posiada wspaniałą ikonografię, gdzie figurują nazwiska twórców tej miary co Israël Sylwestre⁵, Hubert Robert czy Alexandre Lenoir⁶, oraz sławne rysunki z muzeum w Sztokholmie⁷ pokazujące czasy świetności zamku.

Do dnia dzisiejszego zachowały się mniej lub bardziej zniszczone wszystkie części zamku. Pawilon wejściowy zwieńczony wysokimi dachami, główny korpus zachodni wraz z kaplicą oraz galerią z widokiem na Sekwanę, w głębi podwórza resztki dwóch pawilonów oraz pierwszy poziom pawilonu Colbert.

Do roku 1945 zamek znajdował się w rękach prywatnych, co sprawiło, iż popadł on w ruinę i opuszczenie. Publikacja pracy Elisabeth Chirol rozbudziła zainteresowanie opinii publicznej losami zamku. W roku 1960 miasto Gaillon przejęło zamek, a w raporcie z 1969 r. inspektor generalny zabytków opisał stan zamku i jego zniszczenia.

² Nie mylić z działającym w połowie XVII w. we Francji François Mansardem, autorem *château de la Maison Laffitte*, od którego nazwiska zostaje nazwany dach "mansardowy".

³ Mowa o Wielkiej Rewolucji Francuskiej, której ofiarą padło wiele obiektów zabytkowych we Francji, zarówno sakralnych (kościóły przerabiano na składy, fabryki), jak i świeckich.

⁴ Kościół Saint-Denis - znajdujący się obecnie w obrębie "Wielkiego Paryża" (dawnie opactwo Saint-Denis); w kościele tym znajdują się groby królów francuskich.

⁵ Israël Sylwestre - grawer i rysownik (1621-1691). Autor licznych rycin przedstawiających zamek Gaillon. Jego rysunki są podstawą do odtworzenia wielu zniszczonych fragmentów zamku. Jego rycina - autoportret znajduje się w zamku Vaux Le Vicomte.

⁶ Hubert Robert, Alexandre Lenoir - autorzy rysunków sylwetki zamku.

⁷ Rysunki anonimowego twórcy, przedstawiające zamek Gaillon.

¹ franc. *haut* - wysoki, *bas* - niski, nazwane tak od różnicy poziomów między ogrodami.

Pierwsze prace konserwatorskie i zabezpieczające

Jedenaście lat trwała procedura przejścia zamku z rąk prywatnych. W 1975 r. konserwator Górnej Normandii przejął zamek Gaillon w swoje ręce. W dzień później rozpoczęto pierwsze prace – dezynfekcję i deratyzację zamku oraz prace zabezpieczające. Zamek w chwili przejścia znajdował się w stanie całkowitej ruiny. Budynki zamieszkałe były przez bezpańskie psy i koty, woda zalewała ściany poprzez zniszczone dachy i wybite okna. Po kilku miesiącach prac zabezpieczających sytuacja wyraźnie się poprawiła, a w lipcu 1976 r. architekt-konserwator przedstawił pierwszy projekt konserwacji zamku, szkicując orientacyjne wytyczne dla restauracji pawilonu wejściowego oraz dla wykonania konserwacji elementów architektonicznych znajdujących się w École des Beaux-Arts.

Przygotowano wstępny projekt konserwatorski zamku, region Górnej Normandii oraz departament l'Eure zadeklarowały swoją pomoc dla tego przedsięwzięcia, którego szef, architekt Georges Duval był odpowiedzialny za konserwację zamku do roku 1987.

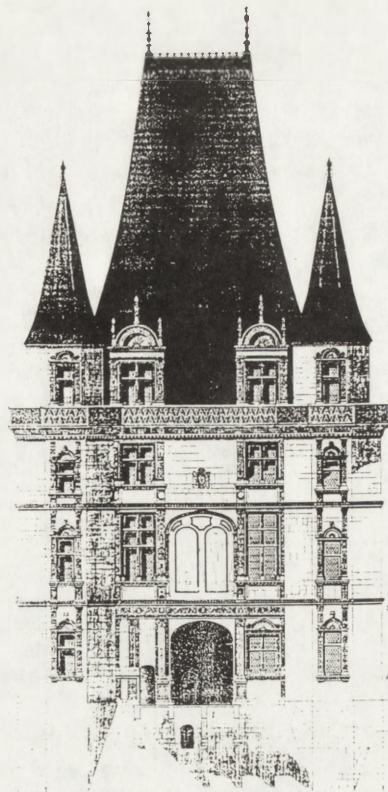
Rekonstrukcja zwieńczenia pawilonu wejściowego

Ważnym elementem prac, który dobrze ilustruje sposób podejścia do problematyki konserwacji architektonicznej specjalistów francuskich jest rekonstrukcja pawilonu wejściowego. Pawilon ten w wyniku niefortunnej dziewiętnastowiecznej przebudowy utracił charakterystyczne zwieńczenie z dachami krytymi łupkiem.

2. Pawilon wejściowy, zdjęcie z okresu po 1945 r.
2. Entrance pavilion, photograph after 1945

Pozbawiło to cały zespół dominanty wysokościowej i zniekształciło architektoniczną kompozycję pawilonu. Stan pierwotny był dobrze znany z przekazów ikonograficznych, przekazy te posłużyły architektowi Georges Duvalowi do zaproponowania całkowitej rekonstrukcji zwieńczenia.

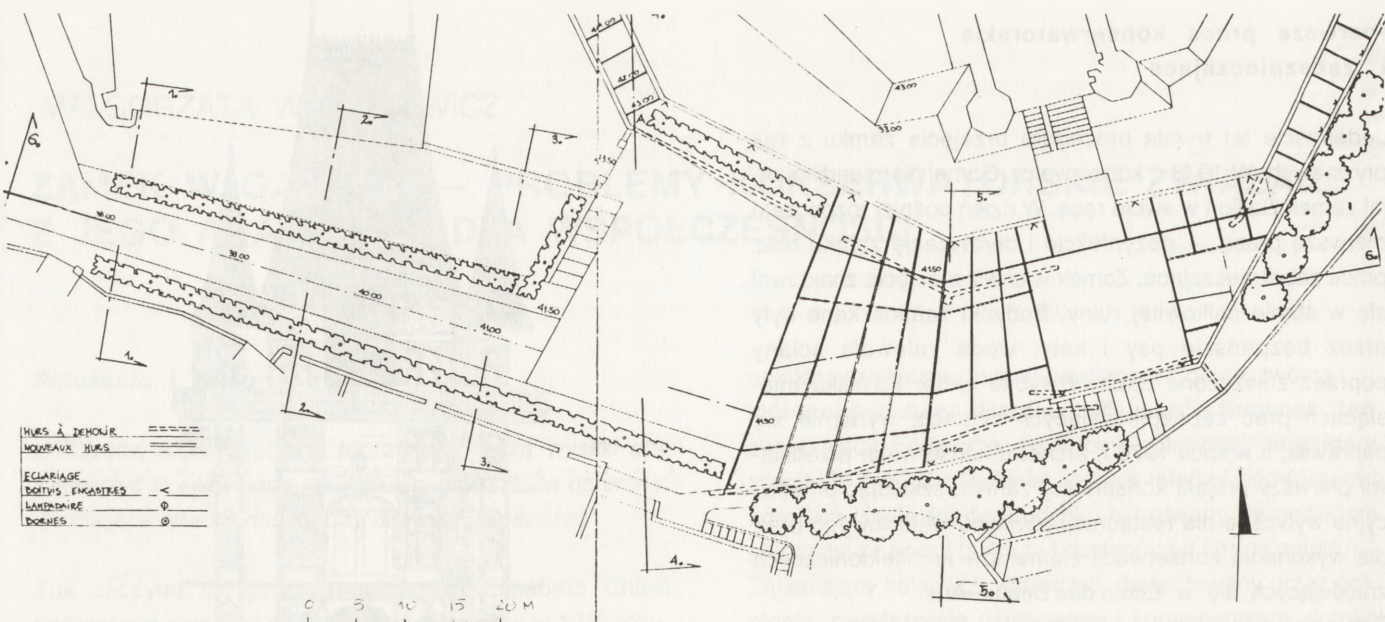
3. Pawilon wejściowy, projekt rekonstrukcji dachu wg stanu z roku 1510 (obecnie zrealizowany)

3. Entrance pavilion, plan of roof reconstruction according to state from 1510 (presently realized)

Ścisłą rekonstrukcją formy G.Duval połączył z wprowadzeniem nowoczesnej konstrukcji żelbetowej zwieńczenia. Rekonstrukcję zrealizowano w latach 1985-1986. Pawilon wejściowy odzyskał charakterystyczną sylwetkę z lat 1509-1510. Jak dalece poprawiło to proporcje budynku oraz estetykę zewnętrzną obiektu, możemy przekonać się porównując zdjęcie stanu istniejącego z projektem owej formy dachu, wykonanym zgodnie ze stanem z roku 1510. Na powyższym przykładzie możemy zaobserwować zasadę stosowaną przez konserwatorów architektury we Francji w odniesieniu do uzupełniania elementów lub obiektów całkowicie zniszczonych. Jeśli jest zachowana ikonografia, umożliwiająca odtworzenie dawnej formy w jej dawnym wyglądzie dążą oni do wykonania całkowitej rekonstrukcji (na zasadzie dokładnego odtworzenia formy) z jednoczesnym wprowadzeniem nowoczesnej konstrukcji.

Zakres prac prowadzonych obecnie oraz program rekonstrukcji wszystkich fragmentów zamku

W chwili obecnej większość prac konserwatorskich koncentruje się wokół restauracji arkad galerii Cerfs. Galeria ta (południowy wschód) została zachowana jako pojedyncze elementy poszczególnych kolumn. Wykonuje się także prace konserwatorskie w kaplicy zamkowej (odnawia się polichromię w dolnych partiach kaplicy). Niezbędnym warunkiem prowadzenia prac badawczych, zmierzających do

4. Rzut podstawy zagospodarowania terenu wokół wejścia głównego — „Esplanade”

możliwie najwierniejszego odtworzenia architektury zamku są prace zabezpieczające przed destrukcyjnym wpływem wody. Dla wszystkich budynków przewidziano dachy prowizoryczne (w pewnych wypadkach) albo trwałe, jak w pawilonie Colbert.

Pod warstwami przebudów z XVIII i XIX w. kryje się jeszcze wiele form architektonicznych, których nie jesteśmy w stanie odtworzyć. Oprócz badań na terenie zamku, inwentaryzacja części kamiennych przechowywanych w École des Beaux-Arts dała pierwsze rezultaty — architekturę, w stanie prawie kompletnym, 20-metrowej fasady gotyckiej z dwoma piętrami okien podpartych pilastrami w stylu gotyku płomienistego. Jeśli po zmontowaniu pozostaną elementy nie zidentyfikowane będą one zakonserwowane i pozostawione do ewentualnego wykorzystania.

Według wycień historyków architektury i archeologów, do zagospodarowania będzie w przyszłości prawie 6000 m² powierzchni.

Ze względu na duże walory historyczne zachowanego obiektu przewidziano dla niego funkcje „wyższej użyteczności”. W odróżnieniu od praktyki polskiej, projekt konserwatorski określa tylko ogólną funkcję obiektu. Szczegółowa dokumentacja techniczna powstaje dopiero w wypadku uzyskania funduszy na realizację danego fragmentu całościowego zamierzenia konserwatorskiego.

Ambicją obecnego konserwatora zamku Gaillon, architekta Benjamin Moutona⁸, człowieka odpowiedzialnego za okręg Eure i Haute Normandie⁹ jest doprowadzenie wyglądu

⁸ Benjamin Mouton - architekt-konserwator, wykładowca w paryskiej poddyplomowej szkole konserwacji mieszczącej się w „Palais Chaillot” - rue Trocadero, Prezes Stowarzyszenia Architektów-Konserwatorów (President de la compagnie des architectes en chef des monuments historiques).

⁹ Francja jest podzielona na 95 okręgów konserwatorskich, natomiast organizacja francuskich architektów-konserwatorów liczy

4. Ground plan of foundation for arranging terrain next to main entrance — the „Esplanade”

zamku do stanu znanego z licznych szesnastowiecznych ikonografii. Ten znakomity fachowiec z dziedziny konserwacji, pod którego kierunkiem autorka uczestniczyła w pracach projektowych jego pracowni, jest głównym autorem, opiekunem i decydem w sprawach związanych z zamkiem Gaillon.

Prace przy rekonstrukcji i zabezpieczaniu zamku posuwają się powoli i są prowadzone równocześnie w różnych częściach zamku. Jednym z etapów na drodze do całkowitego uporządkowania i zrekonstruowania zamku wraz z otoczeniem był projekt zagospodarowania wejścia głównego wraz z placem — balkonem widokowym, „Esplanade”.

Projekt zagospodarowania wejścia głównego do zamku Gaillon „Esplanade”¹⁰

Cały zakres opracowania (il. 4) jest zamknięty murem, zabezpieczającym tę część skarpy przed obsuwaniem się. Mur ten zostanie odnowiony na całej długości. Jego trasa pozostaje w zasadzie nie zmieniona, w niektórych tylko fragmentach będzie wykonana nieznaczna korekta jego kierunku.

Projekt „Esplanade” składa się z dwóch podstawowych elementów: drogi dojazdowej oraz placu. Droga dojazdowa jest drogą kołową na odcinku do pierwszego placu — rombu, na którym następuje zakręt w górę i dalej drogą do budynków znajdujących w wyższych partiach zamku. Jest to także droga awaryjna dla ruchu kołowego dostawczego wewnątrz zamku.

aktualnie 48 członków, mianowanych przez komisję Ministerstwa Kultury, w związku z powyższym każdy z nich odpowiada za dwa lub trzy okręgi.

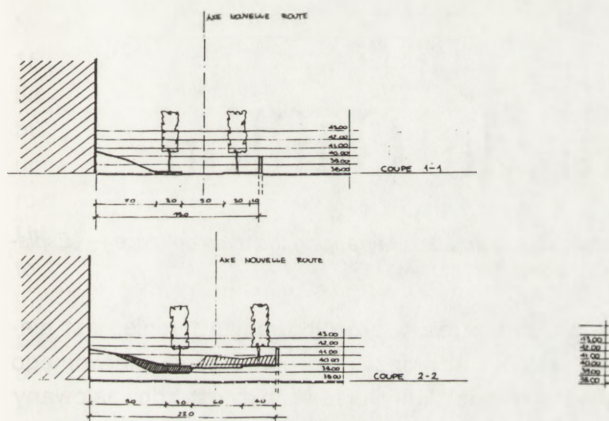
¹⁰ Według tekstu Benjamin Moutona - *Si Gaillon vous etait conte...* Gaillon - nr 18.

Zieleń

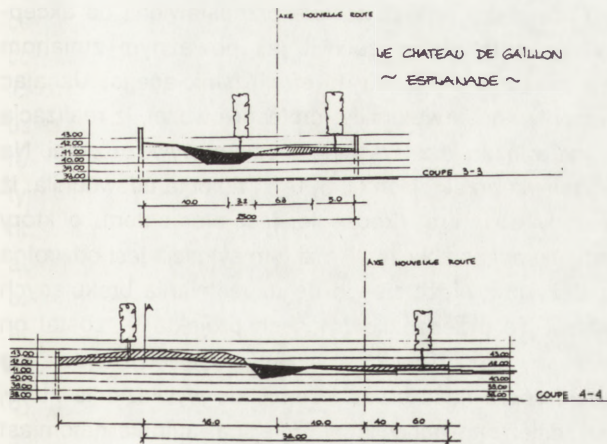
Po obu stronach drogi kołowej zaproponowano drzewa posadzone w szpaler i przycięte w sposób sugerujący „ścianę zieleni” — które swoją monumentalnością podkreślają efekt „wprowadzenia”.

Od północy skarpa zarośnięta jest trawnikiem. Plac w kształcie rombu, w który rozszerza się droga dojazdowa jest „obramowany” z trzech stron drzewami „formowanymi” (graby i lipy).

Od strony północnej plac jest zamknięty murem oraz przestronią, na której posadzone są w sposób naturalny akacje oraz białe akacje. Idąc z miasta ciągiem pieszym, mamy przed oczami panoramę pawilonu wejściowego prześwitującą przez drzewa. Droga południowo-wschodnia — ciąg pieszy prowadzący do zamku, w chwili obecnej całkowicie opuszczony, będzie po uporządkowaniu wejściem oferującym pieszemu zróżnicowane sekwencje widokowe.

5. Zamek w Gaillon — „Esplanade”, przekrój 1-1, 2-2
5. Castle in Gaillon — „Esplanade”, cross section 1-1, 2-2

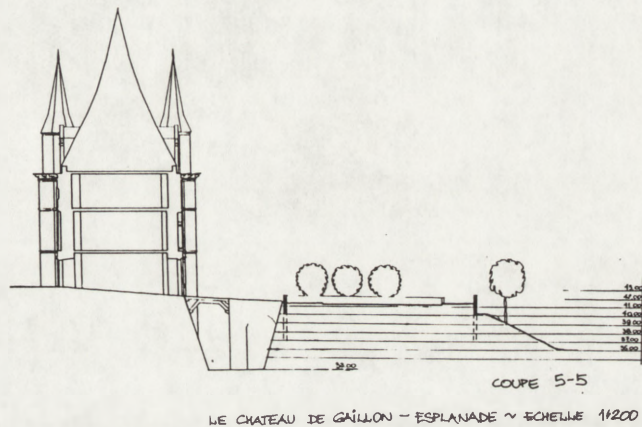
6. Zamek w Gaillon — „Esplanade”, przekrój 3-3, 4-4
6. Castle in Gaillon — „Esplanade”, cross section 3-3, 4-4

Fosy

Od strony wschodniej fosy będą pogłębione do poziomu pierwotnego, przez co elewacja wejściowa zamku odzyska właściwe proporcje o dużej ekspresji plastycznej. Autorzy proponują pozostawić tylko rampę umożliwiającą wjazd

samochodów służbowych na dziedzińiec zamku i pod pawilon Colbert.

Skarpa i przeciwskarpa zachodnia będzie pogłębiona i wzmocniona. Mur wieńczący przeciwskarpe od strony zachodniej będzie doprowadzony aż do kaplicy zamkowej. Podczas oczyszczania fosy będą wykonane prace zabezpieczające filary mostu pawilonu wejściowego. Analiza obrzeży dwóch wejść — pieszego i dla wozów pozwoliła odkryć wyźłobienia, które są zwykle przeznaczone dla umieszczenia platformy ruchomej mostu zwodzonego. Odkrytki wykonane wokół pawilonu wejściowego dały potwierdzenie istnienia pomieszczenia, gdzie znajdowała się maszyna mostu zwodzonego.

7. Zamek w Gaillon — „Esplanade”, przekrój 5-5
7. Castle in Gaillon — „Esplanade”, cross section 5-5

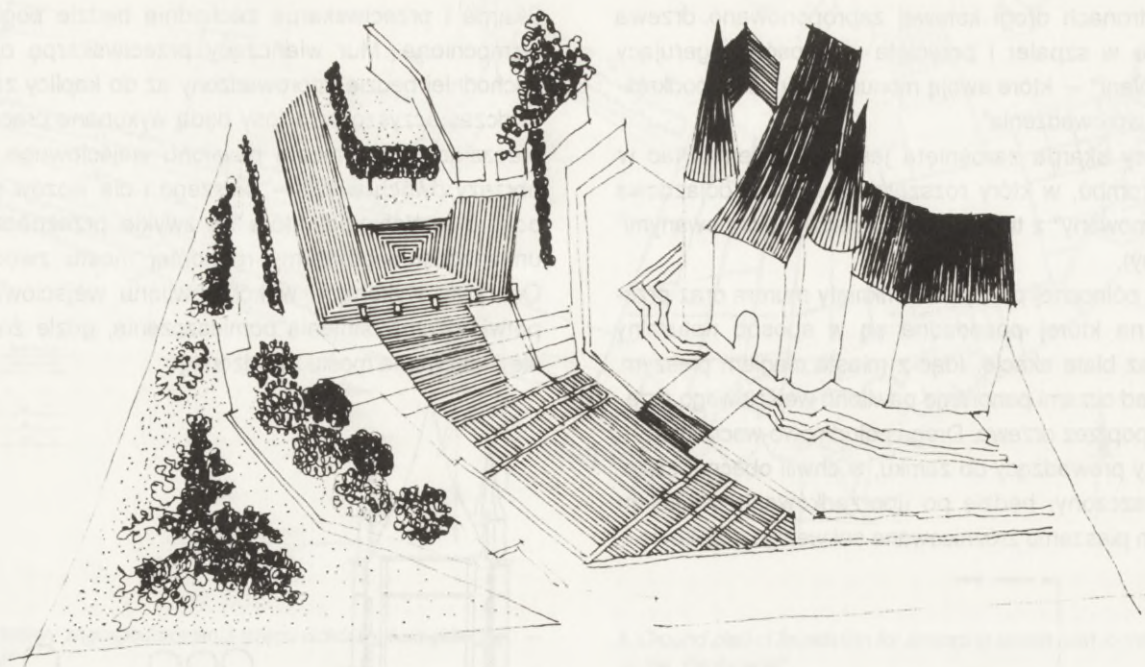
Oświetlenie i iluminacja

Droga będzie oświetlana lampami według modelu tradycyjnego, rozmieszczonymi po stronie północnej wzdłuż jezdni. Trawnik północny będzie oświetlony reflektorami tak samo, jak mur starej wozowni. To samo wyposażenie jest proponowane w partii dolnej na południu placu. Parapety wieńczące przeciwskarpe, murki ograniczające oraz schody będą wyposażone w kinkiety. Kinkiety umieszczone w terenie podkreślać będą osie kompozycji placu. Strona południowa i wschodnia będzie oświetlona przez reflektory, umieszczone na przeciwskarpie.

Udział autorki w projekcie „Esplanade” — problemy projektowe związane z wykonywanym opracowaniem

Otoczenie zamku, jak wspomniano na wstępie, zostało podobnie jak sam zamek znacznie zdewastowane. Pozostały jedynie pewne fragmenty zagospodarowania, jak np. mur, stare ciągi piesze itd.

W tej sytuacji autorka zaproponowała zagospodarowanie otoczenia w formie nowej kompozycji architektonicznej, jednak ściśle podporządkowanej dominancie zamku i wykorzystującej zachowane elementy. Jest to zgodne z tendencją wyraźnie zarysowującą się w obecnej praktyce konserwatorskiej we Francji, którą wyraża sentencja —

Le château de Gaillon

8. Zamek w Gaillon, projekt zagospodarowania wejścia głównego — „Esplanade” (rysunek z modelu)

„Konserwować, to także tworzyć”¹¹.

We Francji, kraju znanym z tego, że artysta-twórca zachowuje w hierarchii społecznej rangę odpowiednio wysoką, architekt-konserwator jest również uznawany za twórcę. Wiąże się to z prawem do narzucania własnej wizji artystycznej nowo powstającym lub odtwarzanym elementom w obiektach historycznych (o ile oczywiście brak jest ikonografii i przekazów źródłowych).

Z uwagi na fakt, iż temat „Esplanade” nie był przewidziany do opracowania, nie było wykonanej dokumentacji naukowo-historycznej ani badawczej w rejonie drogi (były przeprowadzone tylko odkrywki wokół pawilonu wejściowego w związku z jego konserwacją). Podstawą tego etapu projektowania był podkład geodezyjny z aktualnym pomiarem sytuacyjno-wysokościowym oraz odkrywki wykonane przez autorkę w terenie.

Autorka artykułu była osobą odpowiedzialną za pierwszą fazę projektowania, związaną z przemieszczaniem mas ziemnych, uformowaniem skarpy i zmianą kierunku istniejącej drogi dojazdowej. Temat ten był bliski autorce w związku z niedawnym uczestnictwem w opracowywaniu projektu koncepcyjnego o podobnej tematyce — „Kalwaria Zebrzydowska Plac Rajski”¹². Jako wniosek z wykonanej analizy warstwic zbocza zaproponowano zmianę usytuowania drogi dojazdowej do zamku uznając ją za drogę wtórną niszczącą warstwicę skarpy. Przy rekonstrukcji placów i dróg histo-

8. Castle in Gaillon, plan of arranging the main entrance — „Esplanade” (drawing from model)

rycznych, zwłaszcza w zróżnicowanym terenie, jest niezwykle istotne, aby dążyć do odtworzenia pierwotnego rysunku warstwic (który przeważnie jest zdewastowany przez wtórne, powstające w sposób nie kontrolowany drogi zarówno piesze, jak i kołowe), tak aby odzyskać właściwy kształt zbocza (wzgórza, skarpy). Benjamin Mouton, któremu powyższa analiza została przedstawiona do akceptacji wyraźnie się sprzeciwił tak poważnym zmianom projektowym w stosunku do stanu istniejącego. Uznając argumenty konserwatorskie, profesor uważał, iż realizacja pomysłu wiąże się z wysokimi kosztami wywozu ziemi. Na wykonanych przekrojach (il. 5, 6, 7) autorka udowodniła, iż pozostały po starej drodze lej jest elementem, o który należy uzupełnić zbocze — a zatem sytuacja jest odwrotna — należy przywieźć ziemię do uzupełnienia brakujących ubytków. To przesądziło o losach projektu — został on skierowany do realizacji — na zamku Gaillon znajduje się bowiem spora ilość gruzu i ziemi, do wywiezienia której teraz znaleziono odpowiednie miejsce, autorka natomiast rozpoczęła prace nad modelem (il. 8), który miał władze miasta przekonać ostatecznie o słuszności podjętych decyzji projektowych. Projekt wkroczył w etap bardziej szczegółowego opracowywania detali nawierzchni, zieleni i małej architektury, w którym to etapie prac autorka już nie brała udziału.

¹¹ Według Benjamin Moutona.

¹² „Kalwaria Zebrzydowska - Plac Rajski” - projekt koncepcyjny, maj 1989 - autorzy: dr arch. Anna Mitkowska, mgr arch. Małgorzata Wilczkiewicz, doc. dr inż. Andrzej Rudnicki.

mgr inż. arch. Małgorzata Wilczkiewicz

Bibliografia:

1. Elisabeth Chirol, *Château Gaillon*, Paris 1952.
2. Yves Lescroart, Benjamin Mouton, *Château Gaillon*, "Monuments Historiques - Haute Normandie" - Nr 165 septembre - octobre 1989.
3. Benjamin Mouton, *Si Gaillon vous était conte...* „Gaillon" - Nr 18 vendredi 8 novembre 1991.

Rysunki 4-8: opracowanie M. Wilczkiewicz
Illustrations 4-8 by M. Wilczkiewicz

THE CASTLE IN GAILLON — CONSERVATION PROBLEMS OF AN ADAPTATION TO MODERN TIMES

The castle is located in the town of Gaillon (Haute Normandie), some 150 kms from Paris. It was built about 1500 in the Renaissance style and has survived up to our times in a greatly devastated condition. The complex of buildings was concentrated around a courtyard with a unique entrance pavilion, distinct for its high, characteristic roof. The chateau possesses a magnificent iconography. Up to 1945 it was privately owned, a fact which contributed to its decline and ultimate abandonment. At the moment of inaugurating conservation work, the complex was completely ruined. Preservation undertakings were initiated and a first project for conservation was made. An important element of the operation which is an excellent illustration of the manner in which French specialists approach architectonic conservation, was the reconstruction of the entrance pavilion. As a result of an unfortunate nineteenth-century attempt, the pavilion lost its characteristic slate-covered roof. The original state was well known from iconographic material which the architect Georges Duval used to propose a complete reconstruction. The latter was realised from 1985 to 1986 and the pavilion regained its typical silhouette from the 1509-1510 period. We can see how this decision improved the proportions and external aesthetics of the building by comparing a photograph of the existing state with a plan for a new type of roof, executed in accordance with the appearance from 1510. The above example makes it possible to observe the principle applied by conservators of architecture in France as regards the supplementation of certain elements or totally destroyed objects. Extant iconography enables the recreation of the original state of the old form and encourages to embark upon complete reconstruction (based on a precise

recapturing of the form) with a simultaneous introduction of modern constructions.

All the objects of the castle were to receive a roof, temporary or permanent. Calculations made by historians of architecture demonstrated that an area of some 6 000 sq. meters would be involved in the future. It is the intention of the present conservator, architect Benjamin Mouton, for the castle to resemble the building shown in numerous sixteenth-century iconographic sources.

One of the stages towards putting the castle into complete order is a plan for the main entrance with the square — scenic balcony — the „Esplanade" — in which the author of the article participated. She suggested arranging the terrain in a new architectonic form, but one which would be strictly subjected to the dominating role of the castle, and which would utilise all extant elements. This proposal remains in accordance with the tendency employed in conservation praxis in France which observes the principle: „To conserve also means to create".

The author of the article was responsible for the first stage of the project, connected with shifting the earth, forming the escarpments and changing the direction of the existing driveway. An analysis of the strata of the slope suggested a change of the location of the driveway, by recognizing it as a secondary element which destroys the strata of the escarpment. In a reconstruction of squares and historical roads especially in a differentiated terrain, it is extremely significant to strive towards the recreation of the original pattern of the strata (which, as a rule, is devastated by secondary footpaths and highways that appeared in an uncontrolled manner) in order to regain the correct shape of the slope (hillock, escarpment).